

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА МАГАТЕ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті розглядається історичний шлях співпраці України та Міжнародної Агенції по атомній енергії (МАГАТЕ). Зроблено акцент на необхідності такого співробітництва в контексті екологічної безпеки. Автор дійшов до висновку, що розроблена українською державою та МАГАТЕ, як суб'єктами міжнародного права низка заходів, спрямованих на подолання наслідків аварії на ЧАЕС, сприятиме запобіганню подальшого забруднення навколишнього середовища.

Ключові слова: Україна, МАГАТЕ, Чернобыльська катастрофа, екологічна безпека.

В статье рассматривается исторический путь сотрудничества Украины и МАГАТЕ. Сделан акцент на необходимости такого сотрудничества в контексте экологической безопасности. Автор приходит к выводу, что разработанная украинским государством и МАГАТЕ система мер, направленных на преодоление последствий аварии на ЧАЭС, будет содействовать преодолению дальнейшего загрязнения окружающей среды.

Ключевые слова: Украина, МАГАТЕ, Чернобыльская катастрофа, экологическая безопасность.

In the article the historical way of collaboration of Ukraine and International Agency is examined on atomic energy (IAEA). An accent is done on the necessity of such collaboration for the context of ecological safety. The author comes to a conclusion, that developed by the Ukrainian state and IAEA the system of the measures, the consequences of failure directed overcoming on Chernobyl atomic power station, will promote overcoming of the further environmental contamination.

Key words: Ukraine, IAEA, Chernobyl catastrophe, ecological safety.

Кожна незалежна країна, володіючи національними багатствами, на державному рівні дбає про їх збереження. До таких належать і земельні ресурси України, які за свідченням екологів потребують захисту, особливо після Чернобыльської аварії, що сталася 26 квітня 1986 р. На масштабність цієї події у свій час вказав колишній Генеральний секретар ООН Кофі А. Аннан, підкресливши, що понад 50 тис. кв. км території країни були забруднені радіоактивними опадами, що позначилося на здоров'ї людей, оскільки від цієї трагедії постраждало майже 3, 5 млн осіб, в тому числі 1, 5 млн дітей, а 73 тис. громадян України стали інвалідами [1].

Таким чином, дане становище не тільки підкреслило наявність небезпечної ситуації, що вийшла за межі загальнодержавного масштабу, а й привернуло світове співтовариство до вирішення нагальних екологічних проблем, спонукаючи країни світу до активної співпраці. У зв'язку з цим надзвичайно актуальною залишається позиція України щодо співробітництва з різноманітними структурами ООН, у тому числі з Міжнародною Агенцією по атомній енергії (МАГАТЕ), яка займається реалізацією низки проектів, пов'язаних

з проблемами Чернобыля, зокрема в області безпеки ядерних об'єктів, утилізації відходів, вивченням впливу радіації, енергетики, вимірюванням і визначенням впливу радіонуклідів на навколишнє середовище, особливо після аварії на Чернобыльській АЕС.

Зазначимо, що вказана проблема в історичній науці належним чином не розглядалась. Такі дослідники, як Ю. Козлов [2], та К. Діен [3], звернулися до діяльності МАГАТЕ, прагнучи показати її вплив на країни світу. Проте співпраця Агенції з Україною залишилася поза їхньої уваги. Серед українських фахівців слід виділити працю Л. Д. Чекаленко [4], та публікацію Д. В. Чумака [5], в яких містяться лише деякі аспекти зазначеної проблеми. Тому автор статті поставила за мету показати на окремих прикладах співробітництво між Україною та МАГАТЕ, спрямовані на збереження екологічної безпеки.

В сучасній літературі входження УРСР до МАГАТЕ, як країни-співзасновниці у 1957 р. подається як констатація факту, проте активна участь української держави щодо використання атомної енергії у мирних цілях розпочалася за декілька років раніше. Архівні матеріали свідчать,

що проблеми мирного використання атому та їх обговорення на міжнародному рівні хвилювало світове співтовариство значно раніше.

Так, у резолюції № 810 ІХ Генеральної асамблеї ООН «Про міжнародну співпрацю у справі розвитку мирного використання атомної енергії», односторонньо прийнятої 4 грудня 1954 р., говорилося про скликання міжнародної технічної конференції представників урядів під егідою ООН з метою дослідження способів розвитку атомної енергії у мирних цілях шляхом міжнародної співпраці [6, арк. 70]. Генеральний секретар ООН Даг Хаммаршельд 1 лютого 1955 р. розіслав запрошення всім державам – членам ООН або спеціалізованих установ, взяти участь з 8 по 20 серпня 1955 р. у конференції в Женеві. Їх отримали уряди 60 країн-членів ООН і 24 країни, які хоч і не були членами ООН, але перебували у складі одного чи декількох спеціалізованих установ. Офіційне запрошення взяти участь у цій міжнародній конференції отримала й УРСР. Воно надійшло на ім'я міністра зовнішніх справ Л. Паламарчука, який підтвердив участь української делегації у роботі конференції [7, арк. 16.]. Серед її учасників були: О. В. Палладін – Президент Академії Наук УРСР; Р.С. Кавецький – дійсний член Академії Наук УРСР, М. В. Пасічник – директор інституту фізики АН УРСР, Г. В. Карпенко – доктор технічних наук, Ю. К. Делимарський – доктор хімічних наук [8, арк. 56.]. Оскільки конференція проводилася під егідою ООН, то остання ставила перед собою такі завдання: досягнути найбільш вільної дискусії і взаємного обміну знаннями, поставити атомну енергію на службу миру і добробуту людству, забезпечити її науковість і незалежність від політичних впливів. Серед питань, що розглядалися на конференції були такі, як потреба миру в енергії, будівництво підприємств, що працюють на ядерній енергії, фактори використання цієї енергії та її майбутня роль. Під час роботи конференції були представлені описи перших експериментальних АЕС, зазначалась якість їх роботи та можливість появи протягом 5 років ще 10 АЕС в різних частинах світу [9, арк. 76].

Українська делегація долучилася до обговорення проекту Статуту МАГАТЕ, і в цілому підтримала його, проте внесла поправку: використовувати Агенцію для міжнародної співпраці лише в області мирного використання атому [10, арк. 84]. Статут Міжнародної агенції по атомній енергії був відкритий для підписання в ООН у м. Нью-Йорку з 26 жовтня 1956 р. по 24 січня 1957 р. включно [11, арк. 27]. Саме в цьому документі закріплювалися три головні напрямки її діяльності: гарантії та перевірка, безпека та збереження, наука і технологія.

Отже, увійшовши до складу МАГАТЕ, Українська РСР засвідчувала свою активну участь у наукових форумах, присвячених використанню атомної енергії у мирних цілях. Зокрема її делегація була запрошена на II міжнародну науково-технічну конференцію, що відбулася у вересні 1958 р. в Женеві [12, арк. 54.].

Співпраця України та Міжнародної агенції з атомної енергії спостерігалася і в 60-70-х рр. ХХ ст. і більшою мірою була пов'язана з реалізацією договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), який був підписаний 1 липня 1968 р. СРСР, США, Великобританією та ще понад 60 країнами і набрав чинності 5 березня 1970 р. після його ратифікації 43 державами. Відповідно до нього на Агенцію були покладені функції контролю [13].

Співпраця України з МАГАТЕ в області мирного використання атомної енергії почалася ще задовго до Чорнобильської катастрофи. На жаль, питання безпеки експлуатації АЕС не зайняли в цій співпраці належного місця і лише після аварії висувалися на перший план, тому що підхід до цієї важливої справи носив скоріше ситуаційний і політичний характер, ніж науково-практичний.

У травні 1986 р. нашу країну відвідали Генеральний директор МАГАТЕ та інші представники цієї організації. Вони ознайомилися із станом справ на ЧАЕС і визнали той факт, що цей трагічний і жорстокий урок служитиме нагадуванням про те, з якою обережністю повинна використовуватися атомна енергія. В серпні 1986 р. на нараді експертів МАГАТЕ з інформацією про аварію і її наслідки виступили радянські фахівці.

У грудні 1989 р. уряд СРСР офіційно звернувся до МАГАТЕ з проханням провести міжнародну експертизу розробленої фахівцями СРСР концепції безпечного проживання населення в районах, що піддалися радіоактивному забрудненню після чорнобильської аварії, а також дати оцінку захисним заходам, вжитим урядами трьох потерпілих республік. Секретаріат МАГАТЕ дав позитивну відповідь. З цієї метою був розроблений Міжнародний Чорнобильський проект, що передбачав вивчення і оцінку силами міжнародних експертів радіологічних наслідків Чорнобильської катастрофи для навколишнього середовища і здоров'я людини.

Секретаріат МАГАТЕ провів підготовчу роботу: зібрав наявну офіційну інформацію, організував відвідини потерпілих районів, вивчив ситуацію на місці. Для управління проектом за ініціативою організацій системи ООН і КЕС був створений Міжнародний Консультативний комітет (МКК). До нього увійшли відомі експерти Австрії, Канади, Великобританії, США, Фінляндії, Франції, Японії, СРСР, Білорусі, України, а також представники Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), НКДАР/ООН, ВООЗ, Секретаріату МАГАТЕ і Академії наук України і Білорусі.

Технічний опис проекту і план дій з його реалізації були узгоджені з офіційними представниками урядів СРСР, України і Білорусі в Москві 7–9 лютого 1990 р., а потім уточнені в ході відвідин забруднених радіонуклідами районів в період з 25 по 30 березня 1990 р.

В рамках проекту був здійснений комплекс робіт з міжнародного звірення клінічних даних, а також кілька спостережень в області дослідження

радіоекологічних характеристик об'єктів природного середовища, продуктів харчування, методів і засобів вимірювань іонізуючого випромінювання. Результати звірення, виконані в Японії, Швеції, Австрії, Німеччині, показали високу ідентичність, а результати, отримані радянськими фахівцями, були визнані міжнародними експертами цілком задовільними.

Слід зазначити, що проект носив науковий характер і мав мету, використовуючи колективний досвід і знання, відділивши факти від помилкових думок, оцінити ефективність вжитих заходів з охорони здоров'я населення і зробити висновки щодо подальших кроків для пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи.

При здійсненні проекту його організатори і учасники зазнавали труднощів у зв'язку з істотними обмеженнями як в матеріально-технічних ресурсах, так і в часі. Відсутність упорядкування структури та функцій органів управління принципів та механізмів, критеріїв взаємодії окремих організацій, комерційних компаній велика частина роботи і не могла б бути виконаною.

В березні 1991 р. на нараді у Відні були представлені основні положення проекту. Він викликав великий інтерес в нашій країні і у всьому світі. Проте оцінка зроблених в ньому висновків була неоднозначною. Міжнародні експерти визначили, що медичні факти негативної радіаційної дії на населення України не підтвердилися дослідженнями в рамках даного проекту, і оскільки наслідки дії малих доз радіації ще досконально не вивчені, немає підстав вважати, що такі дози є шкідливими для здоров'я людей. Виступаючи на засіданні МКК (22 березня 1991 р.), віце-президент АН України академік АН України В. Г. Бар'яхтар представив узагальнені дані Академії наук і Міністерства охорони здоров'я України щодо оцінки наслідків аварії на ЧАЕС для здоров'я населення України і з абсолютною упевненістю підкреслив, що делегація України з цим висновком погодитися не може, а також наголосив на потребі продовження роботи у даному напрямку представникам світової спільноти [14].

Значні перспективи в розвитку міжнародної співпраці по Чорнобиллю відкрила міжнародна угода, підписана представниками урядів СРСР, УРСР, БРСР, з одного боку, і МАГАТЕ, з іншого, у Відні 21 вересня 1990 р., яка передбачала створення Чорнобильського центру. Вказана угода створила необхідну правову основу для здійснення міжнародних дослідницьких проектів за участю наукових установ провідних країн Заходу і міжнародних організацій. Інтерес до проведення наукових досліджень в Чорнобильському центрі проявили близько 20 країн і 4 міжнародні організації.

Разом з тим робота МАГАТЕ на чорнобильському напрямі в 90-х рр. XX ст. особливою активністю не визначалась. Поза програмною діяльністю Агенції на 1993-1994 р. залишилися важливі наукові питання, що стосуються проблем

довготривалого радіоактивного забруднення великих територій, поєданого (внутрішнього і зовнішнього) опромінювання в реальних умовах зони впливу Чорнобильської катастрофи і багато інших, що відносяться до сфери компетенції МАГАТЕ.

Враховуючи величезний досвід і значний потенціал, внесок цієї міжнародної організації у вирішення складних і різноманітних чорнобильських проблем міг би бути значно більшим [15]. У відповідний період українська держава та МАГАТЕ як суб'єкти міжнародного права намагалися чітко окреслити свої права та обов'язки.

Так, відповідно до угоди, укладеної між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії «Про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї», ратифікованої в Україні 17 грудня 1997 р., наша держава брала на себе зобов'язання використовувати спеціальний матеріал, що розщеплюється в результаті ядерної реакції виключно в мирних цілях. У свою чергу МАГАТЕ здійснювала контроль за правильним застосуванням атомної енергії, що виключало її використання у військових цілях [16, с. 135].

На початку XXI ст. стосунки між Україною та МАГАТЕ спрямовувалися в межах проведення масштабних і комплексних оцінок безпеки атомних електростанцій.

Так, на Південноукраїнській АЕС з 31 січня до 12 лютого 2003 р. працювали експерти від Міжнародної Агенції. Місію МАГАТЕ по оцінці проектної безпеки блоку № 1 очолював Гаррі Джонсон (США). До її складу увійшли 10 світових спеціалістів в області атомної енергії з Чехії, Угорщини, Німеччини, Хорватії, Словаччини та Голландії. Звіт з цього напрямку був підготовлений спеціалістами ПУ АЕС разом з генеральним проектувальником станції – Харківським інститутом «Енергопроект» [17].

Протягом 2008-2010 рр. р. на АЭС України працювало ще 14 місій, 62 експерти з 23 країн, 30 представників з МАГАТЕ та 52 фахівці України. Результати оцінювання безпеки свідчать, що діючі енергоблоки АЕС України практично повністю відповідають міжнародним вимогам та стандартам з ядерної безпеки, які стосуються проекту станції, експлуатації, поведінки з РАВ та зняття з експлуатації. Виявлені в ході реалізації Спільного проекту питання активно вирішуються, у тому числі, за рахунок міжнародної технічної допомоги.

Таким чином, підсумовуючи все вищевказане, слід дійти таких висновків. Не дивлячись на те, що на сучасному етапі атомна енергетика України займає передові позиції по виробництву електроенергії, її використання потребує виваженого підходу щодо її застосування та дотриманням екологічної безпеки. У зв'язку з цим, українською державою та МАГАТЕ як суб'єктами міжнародного права розроблена низка заходів, спрямована на подолання наслідків аварії на ЧАЕС та запобігання забрудненню навколишнього

середовища. Для поліпшення співпраці потрібно підвищити інформованість громадян України та представників світової спільноти щодо наслідків, обумовлених аваріями на АЕС, дотримуватись положень Статуту та інших міжнародних угод, що регулюють стосунки між сторонами в контексті

екологічної безпеки. Здійснювати підвищений дозиметричний контроль за територіями, в межах яких розташовані АЕС. Сприяти регулярному обстеженню стану здоров'я населення, яке проживає в зонах з підвищеним рівнем радіації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Публикация ООН ОСНА/ 99/ 20/- Чернобыль: продолжающаяся катастрофа [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://ru.chernobyinfo.com/tastrophie.php>.
2. Козлов Ю. Иранская ядерная програма в поле зрения МАГАТЕ / Ю. Козлов // Компас. – 2010. – №25. – С. 29–33.
3. Дьен К. Требования МАГАТЕ и международные организации по стандартизации ISO при создании АЭС Вьетнама / К. Дьен // Вестник Московского энергетического института. – 2008. – № 2. – С. 113–118.
4. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України: міжнародні структури. Держава. Суспільство. Людина. – К., 2004.
5. Чумак Д. В. Інтегровані гарантії МАГАТЕ та шлях України до їх застосування / Д. В. Чумак // Ядерна наука та енергетика очима молоді : нові ідеї, дослідження, рішення: Зб. наук.ст. – О., 2011. – С. 134–139.
6. Архів МЗС України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 526. – Арк. 70.
7. Там само. – Арк. 16.
8. Там само. – Арк. 56.
9. Там само. – Арк. 76.
10. Там само. – Арк. 84.
11. Архів МЗС України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 675. –Т. 2. – Арк. 27.
12. Там само. – Арк. 54.
13. Жбанко Ю. МАГАТЭ и его роль в нераспространении ядерного оружия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alefmagazine.com/pub1604.html>.
14. Гуманітарні наслідки аварії на ЧАЕС. Стратегія відродження. Звіт ПРООН та ЮНІСЕФ за підтримки Управління ООН з гуманітарних питань і Всесвітньої організації охорони здоров'я. 6.02.2002.
15. Некоторые аспекты последствий радиоактивного загрязнения окружающей среды в результате аварии на ЧАЭС. – К.: ИСИ АН Украины, 1992. – 55 с.
16. Чумак Д. В. – Вказ. праця. – С. 135.
17. Эксперты МАГАТЭ инспектируют Южно-Украинскую АЭС / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.liga.net/news/N0904973.html>.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб;
к.і.н., доц. Т. Є. Богданова

© Кульчицька О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 05.03.2012 р.

КУЛЬЧИЦЬКА Олена Василівна (1972 р. н.). У 1994 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ЧДУ ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів: діяльність України в ООН.